

4. Гаврилова Г.Ф. Грамматическое отрицание как средство выражения социальных и этических авторских оценок / Г.Ф. Гаврилова // *Textus: Избранное*. – Ставрополь: Изд-во СГУ, 2004. – С. 84 – 87.

5. Домнич Т.М. Що треба знати про психологічний захист / Т.М. Домнич // *Практична психологія та соціальна робота*. – 1998. – № 1. – С. 35 – 36.

6. Котлячков А.В. Оружие – слово: Оборона и нападение с помощью... / А.В. Котлячков, С.А. Горин. – М.: КСП+, 2001. – 350 с.

7. Кульчицкий О. Світовідчужання українця / Олександр Кульчицкий // *Українська душа*. – К.: Фенікс, 1992. – С. 48 – 75.

8. Мантыева Б.А. Отрицание в понятийной и языковой картине мира в личном и художественном дискурсе (на материале произведений Б. Рассела „Почему я не христианин”, „Почему я рационалист”, „Я агност или агностик?”, В. Вулф „Миссис Дэллоуей”, И. Во „Возращение в Брайдсхед”) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки” / Б.А. Мантыева. – М., 2006. – 22 с.

9. Труб В.М. О коммуникативных аспектах отрицания как негативной оценки истинности / Труб В.М. // *Вопр. языкознания*. – 1994. – № 1. – С. 44 – 62.

Номис – Українські приказки, прислів'я і таке інше / [упоряд. М. Номис]. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.

НСЯЗ – Народ скаже – як зав'яже : укр. нар. прислів'я, приказки, загадки, скормовки / [упоряд. Н.С. Шумада]. – К.: Веселка, 1985. – 173 с.

Article explores pragmatic and psychological conditions of use of negation to create Ukrainian proverbs, describes functional types of such proverbs.

Key words: *negation, proverbs, pragmatic, negative evaluation, psychological defense.*

УДК 801.81 + 811.161.2'38

Тетяна Беценко (Суми)

ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕКСТОВО-ОБРАЗНИХ УНІВЕРСАЛІЙ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДУМ

Стаття присвячена аналізу методологічних засад, на яких ґрунтуються наукові дослідження над мовою і стилем українських народних дум. Увага зорієнтована на опис загальнонаукових та лінгвістичних принципів дослідження текстково-образних універсалій як ключових структур, що виступають базовими одиницями у творенні думових зразків.

Ключові слова: *методологічні принципи аналізу, текстково-образні універсалії, мова думового епосу.*

Дослідження мови фольклору, зокрема думового епосу, потребує спеціальних підходів. Саме тому є необхідність опису методологічних

принципів, які визначають основні лінії здійснення науково-дослідницьких пошуків у плані виявлення та різнорівневого обґрунтування природи, структурно-семантичних особливостей та поетичних функцій текстово-образних універсалій як ключових текстотвірних одиниць думових зразків. Зазначена проблема не перебувала у полі зору вчених.

Актуальність теми наукового спостереження вбачаємо у тому, що думові тексти засвідчують реліктові зразки усномовної традиції, консервативні за своєю природою. Дослідження мови українських народних дум вимагає теоретичного підґрунтя, вибору наукових підходів, – доцільних і ефективних для лінгвістичного аналізу означених творів.

Предмет дослідження становлять принципи теоретично-практичного аналізу текстово-образних універсалій народних дум.

Мета наукової розвідки полягає у описі та докладному обґрунтуванні принципів аналізу, використовуваних для спостереження та різноаспектного вивчення текстово-образних універсалій думового епосу.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: означити загальнонаукові методологічні принципи дослідження мови фольклорно-пісенних зразків; охарактеризувати лінгвістичні принципи аналізу текстово-образних універсалій українських народних дум.

Наприкінці ХХ століття в лінгвістичній науці на першому плані виявилася тенденція до вивчення тексту як складного комунікативного механізму, що фіксує стратегічну програму адресанта, яка сприймається й інтерпретується адресатом. Ця тенденція залишається актуальною і для дослідження мовностильових особливостей думового епосу.

Основними методологічними принципами нашого дослідження, що зорієнтоване на аналіз лінгвостилістичних особливостей мови українських народних дум, є загальні філософські положення про мову як сутнісну ознаку людини, як вид і результат суспільно усвідомленої діяльності. Такий підхід показовий у тому плані, що, «оскільки українська мова є породженням духовної і виробничої діяльності української нації, то, отже, вона зберігає історичну пам'ять української нації, несе в собі й розриває її ментальність – національну свідомість, самотність світобачення і світовідчужання» [8, 11]. Таким чином, провідним методологічним принципом нашого дослідження є філософія пізнання українського народу через його мову, у свою чергу, знання і розуміння української мови – через знання її творця – носія – українського народу.

У дослідженні використовуємо низку методологічних принципів, актуальних для сучасної лінгвістики, зокрема таких, як експансіонізм, антропоцентризм, експанаторність і функціоналізм.

Одним із провідних у сучасній науковій парадигмі став експансіонізм, який орієнтує лінгвістичні дослідження на використання даних інших наук, інтегрує мовознавство з іншими галузями [5, 207]. Стосовно аналізу текстово-образних дум (їх семантики, естетики) у лінгвістиці виникла необхідність залучати до кола своїх розробок потенціал психолінгвістики, семіотики, герменевтики, етнолінгвістики, філософії, культурології, історії, логіки, когнітивної науки і т. ін.

Експансіонізм підсилює експланаторні можливості будь-якої науки, в тому числі й лінгвістики. Посаднання принципу експансіонізму з експланаторністю зумовлює виникнення нового погляду на мову як на явище культури народу, інструмент різних видів людської діяльності і взаємодії. Мовно-образна організація народних дум не може бути висвітлена повною мірою без звернення до фактів культури етносу.

У ході проведення наукових спостережень ми також орієнтуємося на принцип релятивного антропоцентризму як «рух від сфери систем до центру систем, до людини» [10, 105].

Для сучасної функціональної методології антропоцентризм виступає релятивним, таким, що визначає людину гносеологічним центром і визначає особливу роль людини в реальності. У процесі нашої науково-пошукової роботи звертаємо увагу на таку важливу настанову сучасної лінгвістики, як переорієнтація дослідницьких інтересів з об'єкта пізнання на суб'єкт, тобто людину, із мікроодиниць, що часом розглядалися ізольовано, на макроодиниці. «Саме антропоцентричний підхід до вивчення мовних одиниць збуджує зацікавленість до ролі мови як суспільного явища в системі духовних цінностей етносу, до взаємовідношення народу-творця мови та власне мови як значною мірою творця її носія. Адже не лише людина впливає на мову, а й мова великою мірою формує особистість» [4, 23].

Узагальнений антропоцентризм осмислюємо в проекції на етноцентризм, адже «мова не виступає довільним витвором окремої людини, а належить завжди цілому народу: наступні покоління успадковують її від поколінь попередніх» [3]. Враховуємо суттєву реальність, а саме те, що етноцентризм проектується як на рівень мови, так і на рівень мислення і свідомості з урахуванням можливих мовних і мислительних універсалій.

Антропо- й етноцентризм опосередковані принципом менталізму: мова є особливою ментально-репрезентаційною системою, тому що вона кодує в знаковій формі дещо, що знаходиться за її власними межами. Слова та інші мовні одиниці активізують ті сутності, знаковими замінниками яких вони виступають, - вони збуджують у мозкові людини пов'язані з ними концепти [6, 158]. Стосовно текстово-образних універ-

салій зазначена думка досить правомірна: текстово-образні структури в думках кваліфікуємо як лінгвоментальні знаки-коди (знаки-символи, знаки-образи); водночас текстово-образні універсалії, як правило, засвідчують у своєму складі концепти.

Принцип менталізму межує з не менш важливим психонетичним принципом, апелює до позамислительного психічного змісту [1, 8], тобто інтуїції, передбачуваності, здогаду тощо. Психонетична орієнтація лінгвістичних досліджень сприяє не тільки пізнанню, але і розумінню світу.

Текстово-образні універсалії думового епосу неможливо аналізувати без врахування психонетичного підходу. Художньо-образна природа текстово-образних одиниць фольклорного універсуму позначена – «забарвлена» психічним змістом, що є цілком закономірним процесом (адже мова є частково психічним явищем!).

Поєднання психонетичного принципу з менталістським породжує креативний аспект дослідження, у нашому випадку – з'ясування творчої діяльності людини у процесі моделювання мовно-поетичної системи думового епосу.

Функціоналізм як методологія зумовив виникнення таких принципів лінгвістичних досліджень, як дискурсивність, прагматизм, аксіологічність.

Дискурсивність забезпечує аналіз текстово-образних універсалій як телеологічнодіяльнісного продукту комунікації.

Використання принципу аксіологічності скероване на пояснення рефлексів оцінності людини, які концентрує текстово-образна універсалія як знакова одиниця, а також репрезентації оцінно-ідеологічних характеристик мовного коду і текстових світів у макрознаці. Аксіологічність «вмонтована» в принципи антропоцентризму, менталізму і психонетичності.

Принцип прагматизму, з позиції якого мова сприймається як «система орієнтирів, яка необхідна для діяльності людини в речовому і соціальному світі, що оточує її» [7, 19], допомагає встановити закономірності найбільш оптимального вибору текстово-образних універсалій, організації на їх основі тексту / дискурсу, що має сприяти ефективності і гармонійності впливу на адресата (у першу чергу – слухача).

Отже, мовні одиниці – текстово-образні універсалії у процесі їхнього вивчення розглядаємо як з погляду лінгвоцентризму, коли в центрі уваги перебуває певне мовне явище як елемент системи, так із погляду антропоцентризму, коли мовні одиниці (й усю мову) вивчаємо як творчий продукт їхнього носія, етносоціуму, що породив мовний феномен як ключовий елемент національної культури; у центрі дослідницької уваги в цьому разі стоїть творець мовної субстанції, етнос, який користується власним продуктом.

Методологічною основою лінгвостилістичного аналізу мовної системи думового епосу виступають фундаментальні положення про зв'язок мови і мислення, мови і суспільства, про соціальну сутність мови.

Наукові студії про український етнос, його історію, мову, літературу, культуру, політику є вагомим підґрунтям лінгвостилістичних досліджень.

Основним принципом лінгвостилістичного аналізу думових текстів є розгляд мовної матерії твору:

1) як певної мікросистеми художньої літератури взагалі, а фольклору – зокрема;

2) як структурно організованого «плану вираження» певної інформації.

Указане передбачає врахування таких двох факторів:

а) специфічних рис мови художньої літератури як принципово інакшого, ніж літературна мова, явища, що завжди виконує, разом з комунікативною функцією, також і естетичну, яка реалізується у вигляді динамічної і різнорівневої образної системи;

б) обов'язкове врахування «плану змісту», що подається в художньому тексті, і позамовних фактів, які супроводжують його, – насамперед залежність використаних мовних засобів від теми і змісту твору, що підкреслював В.В.Виноградов: «Вивчення художнього твору, його мови, змісту повинно спиратися на глибоке розуміння суспільного життя відповідного періоду розвитку народу, на різнобічне знання культури, літератури та мистецтва цієї епохи, на ясне уявлення про стан загальнонародної розмовної і літературної мови та її стилів в той час...» [2, 171].

Зазначені принципи є вихідними для всіх інших, зумовлюють їх, а саме:

1. Мовні засоби творення художніх текстів повинні бути проаналізовані насамперед у їх відношенні до відповідних фактів сучасного українського літературного стандарту. Цей аналіз буде зачіпати усі мовні рівні з їх зазначенням і формами вияву.

2. Мовні факти, які складають лінгвістичну матерію тексту, повинні бути проаналізовані в їх відношенні до української художньої системи, синхронної даному творові. Такий аналіз дозволить виявити специфічні мовні особливості цього літературного тексту.

3. Мовний матеріал художнього тексту повинен бути проаналізований не тільки з погляду наявних норм української літературної мови, але і з погляду його естетичної відповідності нормам української художньої системи.

4. При аналізі мовного матеріалу художнього тексту одночасно повинні бути піддані розбору також і всі засвідчені екстралінгвальні факти, без знання яких твори не будуть належно зрозумілими. Номінативні

одиниці мови мають бути схарактеризовані у всіх властивих їм фонічних і конотативних значеннях, з урахуванням того чи іншого культурно-історичного (лінгвокрасназничого) контексту.

5. При аналізі дум як епічних поетичних текстів необхідно враховувати, що віршові твори завжди виступають як та чи інша образна мікросистема, римовано і ритмічно організована. Це надзвичайно важливо для адекватної характеристики і кваліфікації «плану вираження» твору, і не тільки для змістовної мовної сутності (ключові слова (концепти), факти символіки і міфології (міфологеми), традиційно-поетична лексика та ін.), але і для його формальної – конструктивної і звукографічної сторони (структурні елементи цілого, звукопис та ін).

6. Аналіз мовної матерії художнього тексту повинен бути об'єктивним. У зв'язку з цим доцільно враховувати:

1) *принцип єдності форми і змісту*: формально-мовні риси думових текстів нерозривно пов'язані з їх змістовною стороною, тому вивчення специфіки функціонування тих чи інших одиниць може бути об'єктивним тільки на основі визнання взаємозумовлення поверхневого (структурно-мовного) і внутрішнього (змістовно-сміслового) рівнів тексту;

2) *принцип координації загального і окремого*. Цей принцип передбачає розгляд окремо взятої текстово-образної універсалії як одиниці цілого, яка відображає всі властивості і особливості цього цілого – у даному випадку – думового епосу як фрагмента картини світу взагалі і мовної картини світу зокрема, як жанру фольклорного стилю усно-книжного різновиду;

3) *принцип еквівалентності і лінійності*. В застосуванні до синтаксису поезії, до мови поезії взагалі означає розгляд системи мовних компонентів жанру в плані єдності семантики і «поетичної граматики». «Принцип еквівалентності розрахований на виявлення тих мовно-стилістичних засобів, які мають художньо-образний (тропеїстичний) зміст. Принцип лінійності розрахований, у свою чергу, на виявлення способів поєднання окремих слів, конструкцій у складні синтаксичні єдності» [9, 58]. Обидва способи використовуємо при аналізі образної системи думового епосу, що реалізується певними граматичними (і стилістичними) формами.

Отже, методологічним підґрунтям наукових досліджень текстово-образних універсалій думового епосу обрано загальнофілософські положення про мову як сутнісну ознаку людини, як вид і результат суспільно усвідомленої діяльності; загальнолінгвістичні настанови сучасної лінгвістики, а саме: експансіонізм, антропоцентризм, експланаторність, функціоналізм.

1. Бахтияров О. Г. Постинформационная технология: введение в психонетику. – К.: ЭКСПИР, 1997. – 240 с.
2. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. – М.: Гослитиздат, 1959. – 653с.
3. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. –М.: Прогресс, 1984. – 400 с.
4. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук // Мовознавство. – 2004.- № 5-6. – С. 23-35.
5. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во II пол. XX века // Язык и наука XX века (опыт парадигмального анализа). – М.: Рус. гум. ун-т, 1995. – С. 144-238.
6. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрат Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Наука, 1996. – 270 с.
7. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. – М.: Смысл, 1999. – 287 с.
8. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови. – К.: Вища школа, 2003. – 426 с.
9. Скляр С.Я. Про методи дослідження синтаксису поезії // Питання граматики і лексикології української мови. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 56-59.
10. Тураева З.Я. Лингвистика текста и категория модальности // Вопросы языкознания. – 1994. - №3. – С.105 -114.

The article is devoted the analysis of methodological principles on which scientific experiments are based above a language and style of Ukrainian folk thoughts. Attention is orientated on description of scientific and linguistic principles of research universaly as key structures which come forward base units in creation of dumas standards.

Key words: methodological principles of analysis, text-vivid universaly, language of dumas epos.

УДК 811.161.2:30

Тетяна Біленко (Дрогобич)

КУЛЬТУРНЕ МОВЛЕННЯ В ДІАЛОЗІ ЯК РИСА ІНТЕЛІГЕНТА

Є давня оповідь про Сократа, який звелів комусь: “Заговори, щоб я тебе побачив”. Вірити цьому чи ні – вільний вибір кожного, але задуматись над суттю сказаного варто.

Сутність людини виявляється (тобто виходить назовні, маніфестується) різними способами – діяльністю, поставою, ходою, манерою спілкування, поведінкою, одягом, ставленням до роботи (загалом до дорученої справи), мовою і мовленням. Останні дві категорії не тотожні, хоча вельми близькі. Мова – це сукупний генетичний набуток етносу, в якому чимало вкраплень чужих мов, що через давність уже не сприймаються чужородним елементом. Тим сукупним скарбом можуть (і му-